

ВПЛИВ ТОВАРНОЇ СТРУКТУРИ ЕКСПОРТУ ТА ІМПОРТУ НА ЕКОНОМІЧНУ БЕЗПЕКУ УКРАЇНИ

Зроблено аналіз сучасної товарної структури експорту та імпорту України в контексті її впливу на складові економічної безпеки держави. Запропоновано шляхи покращення структури зовнішньої торгівлі та скорочення від'ємного зовнішньоторговельного сальдо.

Ключові слова: *товарна структура, експорт, імпорт, економічна безпека.*

Актуальність дослідження товарної структури зовнішньої торгівлі України обумовлена наявністю сировинної спрямованості експорту, високої частки імпорту енергоносіїв та готової продукції, що негативно впливає на формування зовнішньоторговельного сальдо і рівень економічної безпеки держави. Через недосконалу структуру товарного експорту виникають загрози економічній безпеці України: це формування від'ємного сальдо зовнішньої торгівлі через низький рівень доданої вартості більшості експортованих товарів; несприятлива кон'юнктура на ринку традиційних товарів українського експорту; залежність виробництва товарів традиційного експорту від невідновлюваних ресурсів; зниження рівня соціальної безпеки.

У сучасній економічній науці проблеми зовнішньої торгівлі висвітлювались в роботах вітчизняних вчених, таких як: Е. Авдокушин, І. Бураковський, Л. Дмитриченко, А. Кредісов, Ю. Макогон, О. Білорус, Ю. Пахомов, Ю. Василенко, Ю. Колосова та ін. [1-8]. Водночас потребує додаткового вивчення проблема впливу структури зовнішньої торгівлі на економічну безпеку держави та її складові.

Метою статті є аналіз сучасної товарної структури експорту та імпорту України в контексті її впливу на складові економічної безпеки держави та обґрунтування шляхів покращення структури зовнішньої торгівлі.

Саме торгівля товарами провокує негативне сальдо зовнішньої торгівлі, яке спостерігається в Україні вже четвертий рік поспіль, що видно на рисунку 1. Товарна структура зовнішньої торгівлі України характеризується значною часткою в експорті товарів з низьким ступенем обробки, які є найбільш чутливими до світової цінової кон'юнктури. Так, наприклад, у 2009 р. експорт чорних металів та виробів з них, енергетичних матеріалів, руд, шлаків, зол, добрив та зернових культур становив 50,7% від загального експорту товарів.

У свою чергу, в імпорті переважають енергетичні матеріали та товари з високим ступенем обробки, такі як транспортні засоби, прилади та апарати, механічне обладнання та ін. у 2009 р., як свідчать дані таблиці 1, частка таких товарів у загальному імпорті товарів Україною становила 52,3%

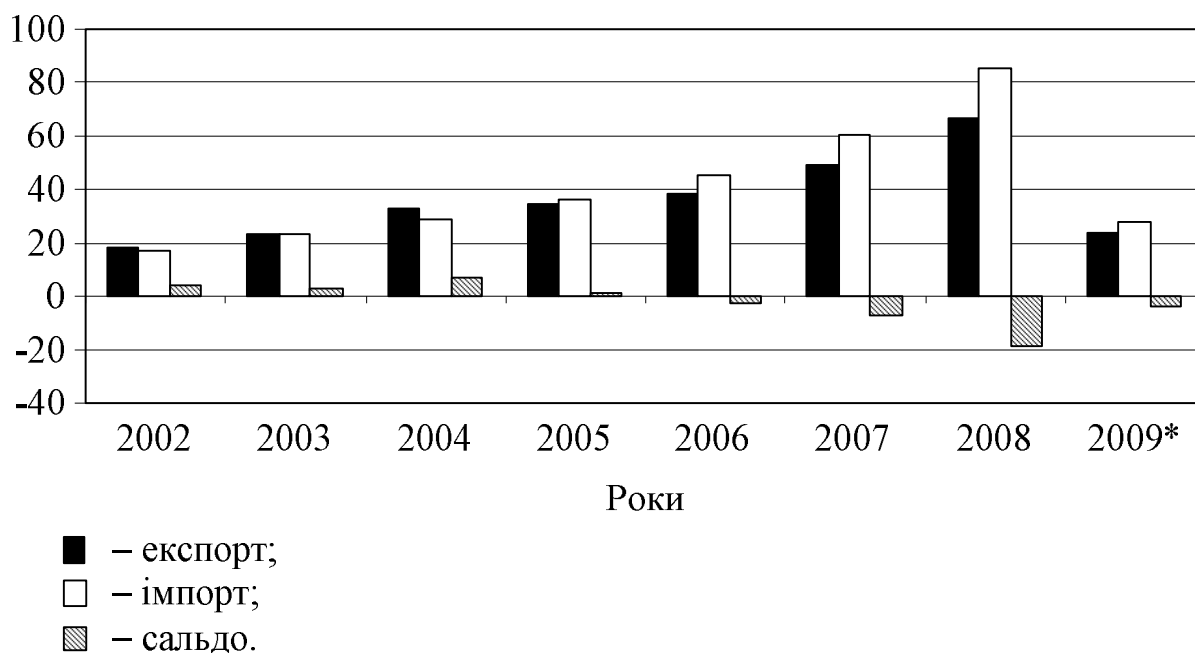

Рисунок 1 – Структура зовнішньої торгівлі України товарами (млрд дол. США)

Таблиця 1 – Товарна структура експорту України*

(% до загального обсягу)

Назва та шифр товарної підгрупи	Роки							
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Товарний експорт в цілому	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Чорні метали (72)	29,9	29,2	33,0	33,5	34,0	34,0	34,3	25,8
Вироби з чорних металів (73)	3,1	4,7	4,4	5,4	6,2	5,9	5,3	4,9
Енергетичні матеріали (27)	9,2	11,9	10,4	9,8	6,7	5,3	6,1	5,4
Продукти неорг. хімії (28)	2,5	2,6	2,4	2,7	2,8	2,3	2,4	1,7
Добрива (31)	2,2	2,6	2,3	2,8	2,6	2,7	3,0	2,2
Котли, машини, апарати і мех. пристрої (84)	7,1	6,2	5,5	5,6	5,3	5,6	5,2	7,0
Електричні машини і устаткування (85)	2,7	3,9	3,8	2,7	3,3	4,5	4,2	5,6
Зернові культури (10)	5,6	1,7	2,6	4,0	3,5	1,6	5,5	9,0
Залізничне або трамв., шляхове обладнання (86)	1,7	2,4	4,6	2,8	2,8	3,7	4,0	2,0
Інші товари	36	34,8	31	30,7	32,8	34,4	30,0	36,4
Довідково: Товарний експорт в млрд дол. США	17,9	23,1	32,7	34,3	38,4	49,3	67,0	39,7

* Зовнішня торгівля України / Держкомстат України. – <<http://www.ukrstat.gov>>.

Під впливом світової фінансово-економічної кризи відбулося звуження зовнішнього попиту та зниження світових цін на основні товари, що експортує Україна. Як наслідок, обсяги експорту в 2009 р., порівняно з відповідним пері-

одом 2008 р., скоротилися на 40,7%, зокрема: чорних металів – на 55,3%, виробів з чорних металів – на 44,9%, енергетичних матеріалів – на 48,1%, добрив – на 57,0%, продуктів неорганічної хімії – на 57,1%.

Загальний обсяг імпорту у вартісному вимірі в 2009 р. порівняно з минулим роком скоротився на 46,9%, фізичні ж обсяги імпорту за цей період зменшилися більш ніж удвічі. Це обумовлено підвищенням цін на імпортований газ та значно меншим коливанням світових цін на імпортовані Україною товари.

Географічна структура зовнішньої торгівлі України товарами показана на таблиці 2, протягом останніх п'яти років відзначалась незначними коливаннями.

Таблиця 2 – Географічна структура зовнішньої торгівлі України товарами*
(% до загального обсягу)

Регіон		2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.
СНД	експорт	31,2	33,1	37,7	35,5	34,0
	імпорт	47,0	44,9	42,2	39,3	43,3
Європа	експорт	31,8	32,8	30,0	29,4	25,8
	імпорт	35,1	37,3	37,9	35,7	35,7
Азія	експорт	24,5	21,1	21,1	22,7	30,5
	імпорт	12,7	13,6	14,7	17,9	14,3
Америка	експорт	5,2	6,5	5,4	6,1	2,8
	імпорт	3,6	3,3	3,6	4,9	4,8
Африка	експорт	6,9	6,2	5,7	5,8	6,6
	імпорт	1,1	0,9	1,15	1,8	1,3

* Зовнішня торгівля України / Держкомстат України. – <<http://www.ukrstat.gov>>.

Коло торговельних партнерів України є обмеженим (РФ, Туреччина, Німеччина, Китай, Казахстан, Білорусь, Узбекистан, Італії, Польща). Найбільшим торговельним партнером України залишається Російська Федерація (21,3% експортних та 29,1% імпортних поставок України).

Погіршення умов зовнішньої торгівлі України в 2009 р. свідчить про збільшення диспаритету між експортними та імпортними цінами. Аналіз динаміки індексу умов зовнішньої торгівлі України¹ показав, що до 2000 р. умови торгівлі були сприятливими, далі почалася негативна тенденція, у 2006 р. індекс дорівнював 0,84, у 2007 р. він дещо підвищився через зростання світових цін на металургійну продукцію, у 2008 р. – знову почав знижуватись. Під впливом світової фінансово-економічної кризи цей диспаритет різко збільшився: за підсумками 2009 р. (порівняно з 2008 р.) індекс умов торгівлі набув найнижчого значення в Україні за останні десять років, підтвердженням цього є дані таблиці 3.

Це негативно вплинуло на формування зовнішньоторговельного сальдо, яке, починаючи з 2006 р., в Україні стало від'ємним, про що свідчить зниження показника зовнішньоторговельної безпеки (коефіцієнта покриття імпорту експортом).

¹ Індекс розраховується, як співвідношення темпів зміни середніх цін експорту та імпорту за конкретний рік у порівнянні з попереднім або базовим.

Таблиця 3 – Результативність зовнішньої торгівлі України товарами*

	Роки					
	2000	2006	2007	2008	2009	I кв. 2010
Індекс умов торгівлі	1,01	0,84	1,02	1,01	0,74	0,92
Коефіцієнт покриття імпорту експортом	1,2	0,94	0,81	0,78	0,87	0,88
Довідково						
Зовнішньоторговельне сальдо (млрд дол. США)	2,9	-6,7	-11,4	-18,5	-5,7	-1,5

* Зовнішня торгівля України / Держкомстат України. – <<http://www.ukrstat.gov>>.

За 2009 р. від’ємне сальдо зовнішньої торгівлі товарів скоротилось до 5,7 млрд дол. США з 18,5 млрд дол. США у 2008 р., при цьому значення коефіцієнта покриття імпорту експортом – покращилося до 0,87 за рахунок того, що у 2009 р. порівняно з 2008 р. обсяг імпорту скоротився більше (на 46,9%) ніж експорт (на 40,7%). На початку 2010 р. у зв’язку з поживавленням світового попиту на вітчизняну продукцію обсяги експорту збільшилися порівняно з відповідним періодом минулого року на 24,6%, імпорту – на 20,7%, що дозволило скоротити від’ємне сальдо та дещо підвищити коефіцієнт покриття та індекс умов торгівлі.

З 2006 року в Україні сформувалося й від’ємне сальдо поточного рахунку платіжного балансу внаслідок значного падіння темпів зростання експорту товарів та послуг на тлі непропорційного зменшення темпів приросту імпорту (таблиця 4).

Таблиця 4 – Динаміка показників платіжного балансу*

Період	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.
Сальдо рахунку поточних операцій, млрд дол. США	-1,6	-5,3	-12,9	-1,8
в т.ч. сальдо зовнішньої торгівлі товарами	-6,7	-11,4	-18,6	-4,7
Сальдо рахунку операцій з капіталом та фінансових операцій, млн дол. США	4,0	15,1	9,5	-11,9
Сальдо платіжного балансу, млн дол. США	2,4	9,4	-3,2	-5,2

* За даними НБУ. – <http://www.bank.gov.ua/Statist/index_PB.htm>.

Нарощування від’ємного сальдо поточного рахунку відбулось, у першу чергу, за рахунок притоку імпорту товарів споживчого характеру. З одного боку, це було зумовлено курсовим ефектом ревальвації гривні та утриманням високого інфляційного фону, з другого – зростанням споживчого попиту населення, яке відбувалось на тлі проведення урядом соціальної політики, спрямованої на покращення життєвого рівня громадян, та було значно посилене через бум банківського споживчого кредитування (приріст загального кредитування фізичних осіб становив у 2006-2007 рр. 134,3 та 97,9 відсотка відповідно).

Отже, від'ємне сальдо поточного рахунку відображає наявність проблем із рівнем конкурентоспроможності національних товарів (робіт, послуг), коли негативне сальдо поточного рахунку формується не з інвестиційною метою (в перспективі імпортована продукція не генеруватиме грошовий потік як рівний або вищий за вартість обслуговування та повернення залучених коштів) країна може увійти у смугу макроекономічних потрясінь та (або) її довгострокова платоспроможність може бути поставлена під сумнів.

Існує зв'язок між структурою зовнішньої торгівлі країни та рівнем її соціальної безпеки, що вимірюється індексом людського розвитку (ІЛР). Згідно звіту *Human Development Report 2009*, Україна посіла 75 місце, як країна з середнім рівнем людського розвитку, серед 182 країн світу [9].

Група країн з середнім рівнем ІЛР характеризується більш високою імпоротною та експортною квотою (відповідно у 2005 р. – 34% і 35% до ВВП) порівняно з країнами з високим рівнем ІЛР (у 2005 р. – 25% і 25%), більшою часткою сировинних товарів в експорті (у 2005 р. – 30% проти 20% в країнах з високим ІЛР) і меншою часткою промислових товарів в експорті (у 2005 р. – 69% проти 76% у країнах з високим ІЛР) (таблиці 5).

Таблиця 5 – Структура зовнішньої торгівлі та рейтинг країн за індексом людського розвитку*

Рейтинг країн за ІЛР	Імпорт товарів і послуг (% до ВВП)		Експорт товарів і послуг (% до ВВП)		Експорт сировини (% експорту товарів)		Експорт промислових товарів (% експорту товарів)		Експорт високих технологій (% експорту товарів)	
	1990 р.	2005 р.	1990 р.	2005 р.	1990 р.	2005 р.	1990 р.	2005 р.	1990 р.	2005 р.
Країни з високим рівнем ІЛР (1-70)	19	25	19	25	24	20	74	76	18,1	20,3
Країни із середнім рівнем ІЛР (71-155), серед них:	21	34	20	35	42	30	55	69	7,2	24,3
Україна	29	53	28	54	–	30	55	69	–	3,7
Країни з низьким рівнем ІЛР (156-177)	28	36	28	38	98	93	1	7	–	3,1

* Джерело: *Human Development Report 2007/2008*, Програма розвитку Організації Об'єднаних Націй. – <http://hdr.undp.org/en/media/HDR_2007-2008_RU_complete.pdf>.

Але з таблиці 5 видно, що Україна має значно більшу, ніж у середньому по країнах з середнім рівнем ІЛР імпорتنу та експортну квоти (53% та 54% до ВВП), порівняно високу частку сировини в експорті (30%) та вкрай низьку частку високотехнологічних товарів в експорті (3,7%) яка майже наближує її до країн з низьким рівнем ІЛР.

За прогнозом Мінекономіки України, очікується утримання в країні дефіциту зовнішньої торгівлі товарами в межах 5% ВВП протягом 2009-2012 рр. з виведенням його на нульовий рівень до 2015 р., передусім за рахунок розширення ринків збуту. На галузевих ринках у 2010 р., порівняно з поточним роком, очікується зростання на 10% експорту української металопродукції (зокрема, в Туреччину – на 15,1%, Саудівську Аравію – на 12,3%, ОАЕ – на 10,2%).

Висновок. Аналіз дозволяє зробити висновок, що в Україні зберігається несприятлива товарна структура зовнішньої торгівлі, яка негативно впливає на формування зовнішньоторговельного сальдо та сальдо поточного рахунку платіжного балансу, зменшення припливу валюти в країну, що зумовлює формування від'ємного сальдо платіжного балансу, деіндустріалізацію країни та впливає на соціальну безпеку.

Для покращення структури зовнішньої торгівлі, утримання негативного зовнішньоторговельного сальдо у припустимих межах необхідно:

- розробити та затвердити комплексну програму, передбачивши в ній узгоджені заходи промислової, експортної та інноваційної політики, а також інституційні заходи щодо стимулювання експорту;

- прискорити впровадження механізмів експортного кредитування та експортного страхування, створити спеціалізовану фінансову установу для гарантування і страхування експортних кредитів; внесення заставних внесків для участі в тендерах, компенсації витрат на встановлення контактів за кордоном і початкових витрат на маркетинг світових ринків, передбачивши фінансування цієї установи, відповідних заходів у державному бюджеті України;

- розробити пропозиції щодо пільгового оподаткування спільних підприємств, або підприємств з іноземним капіталом, яки виробляють імпортозаміщуючу продукцію та надання пільгового митного режиму для ввезення устаткування цими підприємствами з метою модернізації виробничих потужностей;

- визначити систему критеріїв високотехнологічних секторів і продуктів та кодифікувати їх за адаптованими до європейських класифікаторами; сформувати реєстри вітчизняної високотехнологічної продукції та високотехнологічних виробництв; провести суцільне обстеження підприємств з метою визначення можливостей випуску високотехнологічної продукції, конкурентоспроможної на зовнішньому ринку;

- запровадити механізм забезпечення правової та інформаційної підтримки діяльності підприємств – експортерів високотехнологічної продукції шляхом удосконалення системи інформування реальних та потенційних покупців і продавців щодо кількісних, якісних та цінових пропозицій, особливостей міжнародного законодавства (зокрема, COT, REACH), забезпечення зручного доступу до такої інформації;

- розробити програму транскордонного співробітництва, де передбачити розширення прав місцевих органів влади в цих процесах та широке залучення до зовнішньоекономічної діяльності середнього та малого бізнесу;

- в ході доопрацювання законодавства (Податкового кодексу України, Кодексу про конкуренцію і ін.) розглянути можливість застосування дозволених COT механізмів державного субсидування високотехнологічного сектору, а

саме: субсидії регіонального розвитку; субсидії на програми реструктуризації; державні закупівлі; державне фінансування НДДКР (у т. ч. в компаніях приватного сектору на стадії фундаментальних і пошукових досліджень); пряме державне фінансування програм виробництва технічно складної продукції військового і «подвійного призначення»; непряме субсидування НДДКР через податкові й амортизаційні пільги; залучення іноземних інвестицій у виробництво технічно складної продукції і розбудову науково-інноваційної та інформаційної інфраструктури; впровадження офсетних угод.

Перспективою подальших досліджень у цьому напрямку буде аналіз структури експорту та імпорту послуг в Україні.

Література

1. Авдокушин Е. Международные экономические отношения: учеб. пособие / Е. Авдокушин. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: ИВЦ Маркетинг, 1999. – 264 с.
2. Бураковський І.В. Приєднання України до СОТ : підсумки дискусії та погляд у майбутнє / І.В. Бураковський // Політика і час. – 2006. – № 11. – С. 14-16.
3. Дмитриченко Л.И. Государственное регулирование экономики: методология и теория: монография / Л.И. Дмитриченко. – Донецк: УкрИТЭК, 2008. – 330 с.
4. Управління зовнішньоекономічною діяльністю: навч. посіб. / за заг. ред. А.І. Кредісова. – 2-ге вид., випр. і доп. – К.: ВІРА-Р, 2002. – 552 с.
5. Макогон Ю.В. Глобализация и экономическое развитие: национальный аспект: моногр. / Ю.В. Макогон [и др.]. – Донецк: ДонНУ, 2006. – 259 с.
6. Білорус О.Г. Глобальний конкурентний простір: монографія / О.Г. Білорус [та ін.]. – К.: Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана, Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин НАН України, Міжнар. асоц. «Україна - Рим. клуб», Міжнар. ін-т глобалістики, 2007. – 680 с.
7. Василенко Ю.В. Зовнішня торгівля України: чинники, моделі, тенденції / Ю.В. Василенко, Д.Ю. Василенко. – К., 2007. – 310 с.
8. Колосова Ю.В. Зовнішня торгівля України: механізм розвитку і управління в трансформаційній економіці: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.05.01 / Ю.В. Колосова, Донецький національний ун-т. – Донецьк, 2005. – 20 с.
9. Human Development Report 2007/2008, Програма розвитку Організації Об'єднаних Націй [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hdr.undp.org/en/media/HDR_2009_RU_complete.pdf>.